

Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának” életében¹

Klestenitz Tibor

Gerely József az 1890-es években az egyházpolitikai küzdelmek hatására kibontakozó katolikus megújulási törekvések egyik fontos, de mára már nagyrészt elfelejtett alakja, Prohászka Ottokár szavai szerint „geschäftig, jól forgolódó egyházi férfiú; jó üzletember, világlátott pap”² volt. A kor katolikus vezetői, számot vetve a modernizáció következményeivel, arra törekedtek, hogy a korábbiaknál hatékonyabb módszereket keressenek az emberek megszólítására, az individualizálódó társadalom bizalmának megnyerésére. Tevékenységét ezeknek az összefüggéseknek a keretében értelmezhetjük.

Életútját feltárva megfigyelhető, hogy a 19. század hazai posztjozefinista egyháza hogyan kezdett alkalmazkodni a modernitás kihívásaihoz, és miként próbálta meg felvenni a versenyt a konkurens szellemi ideológiákkal. Gerely egyfajta modern, nagyvárosi karriert futott be. Nem a hagyományos utak egyikén – tudományos teljesítménnyel, a püspöki aulában vagy az államigazgatásban végzett munkával – szerzett befolyást (és vagyont), hanem elsősorban nyereségorientált vállalkozások, tankönyv- és lapkiadás révén. Ez a szokatlan karrier éles ellentétet generált a kléruson belül, amelynek nyomai publicisztikájában is jól kitapinthatóak.

1871. július 24-én született Budapesten. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után az esztergomi szeminárium papnövendéke lett.³ Fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű volt megismerkedése Prohászka Ottokárral,⁴ aki a szeminárium spirituálisaként, lelki vezetőjeként működött. Prohászka tevékenységének középpontjában ekkor a papképzés reformja állt. A 18. század jozefinizmusának késői utóhatásai még ekkoriban is érezhetőek voltak: a klérus számos tagja nem lelkipásztori, hanem hivatali pályaként fogta fel hivatását, nem foglalkozott híveinek igényeivel, a helyi közösség vezetésével, és nem tartotta be a szigorú egyházfegyelmi előírásokat. Prohászka nagy súlyt fektetett az ifjú papi nemzedék elhivatottságának erősítésére, intenzív, személyes kapcsolatban állt növendékei-

¹ A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázatának támogatásával készült. A szöveg első változata elhangzott a Nyíregyházi Főiskola „Falak és választóvonalak a történelemben” című konferenciáján, 2012. november 30-án.

² PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Naplójegyzetek I. (1887–1918)*. Szerk.: Barlay Ö. Szabolcs. Szeged–Székesfehérvár, 1997. (továbbiakban: *Prohászka-napló*, 1997.) 394. p.

³ Gerely József. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, I–XIII. köt. Főszerk.: Diós István. Bp., 1993–2009. (Online: *Katolikus Lexikon*, lexikon.katolikus.hu – 2013. május).

⁴ PROHÁSZKA OTTOKÁR: Gerely József temetésén. In: PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Élet igéi*. III. Sajtó alá rend.: Schütz Antal. Bp., 1929. (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái, XVIII.) 274. p.

vel, akik bármikor felkereshették problémáikkal. XIII. Leó⁵ szociális tanításának szellemében arra törekedett, hogy a szeminárium hallgatóit ráébressze a társadalmi felelősségvállalás fontosságára, a keresztényszociális eszmék jelentőségére. Gerely tehetséges diáknak bizonyult, ezért ösztöndíjat kapott a Pázmáneumban, hogy teológiai tanulmányait a bécsi egyetemen végezhesse. Az 1623-ban alapított kollégium hagyományosan a hazai klérus elitjét kinevelő intézetnek számított.⁶ 1894-ben szentelték pappá, majd Budapesten állt munkába.

A bevett gyakorlatnak megfelelően a frissen végzett klerikusok néhány évig egy idősebb pályatárs káplánjaként működtek, vagy hitoktatóként szereztek tapasztalatokat. Gerely hittanárként kezdte pályáját, először iskolákban tanított, majd 1898-ban Esterházy Pál gróf⁷ nevelője lett. Ez a munka számos előnnyel járt a számára, hiszen sok szabadidővel rendelkezett, amelyet hasznos tevékenységgel töltött ki: megtanult angolul, franciául és olaszul. Nevelőként, tanítványát elkísérve pedig számos nyugat-európai országba eljutott, ami fontos tapasztalatokkal tette gazdagabbá.⁸

A hitoktató

A hitoktatás helyzetét a 19. század végén a megújulásra törekvő katolikus elit súlyos problémaként érzékelte. Egyre többen tették fel a kérdést: hogyan lehetséges az, hogy növekedik a hitközönyösség, noha kötelező a hitoktatás és számos iskola az egyház vezetése alatt áll?⁹ Gerely úgy vélte, hogy a probléma a hitoktatás elhibázott módszereiben rejlik. „A magyar katolikus közönség vallásos szelleme és öntudata átlag azért oly álmos, csekély és hideg [...] mert gyermekkoruk vallási benyomásai színtelenek, lelkük vallásos nevelésben szegény, hittani ismereteik szűkkörűek” – vélekedett. A budapesti iskolák tárgyi feltételeit ugyan megfelelőnek tartotta, a hitoktatók munkamoráljával azonban nem volt elégedett. Úgy látta, hogy kollégáinak többsége nem tekinti állását hivatásnak, amiért elsősorban az előrelépési lehetőségek hiányát, a többi tantárgy oktatóinak fizetésétől elmaradó bérezést, valamint a túl magas heti kötelező óraszámot hibáztatta. „24 órát tanítani hittant a hitoktatáshoz illő, pedagógiai tökéletességgel és buzgalommal lehetetlenség” – írta. Ráadásul általában több, egymástól

⁵ XIII. Leó (gróf Gioacchino Pecci, 1810–1903): 1846-tól Perugia püspöke, 1878-tól pápa, a keresztényszociális irányzat kezdeményezője és támogatója.

⁶ BEKE MARGIT: Fejezetek az új- és legújabb kori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban. Bp., 2011. 13. p.

⁷ Esterházy Pál gróf (1883–1915): nagybirtokos, Esterházy Miklós Móríc fia, az első világháborúban vesztette életét.

⁸ HIVATAL JÓZSEF: Gerely József. In: *Egyházi Közlöny*, 1915. szeptember 17. (továbbiakban HIVATAL, 1915.) 418. p.

⁹ BUNDALA JÁNOS: A hittanítás fontossága, kivált a fővárosban. In: *Katolikus Tanügy*, 1897. január 30. 31. p.

távol fekvő iskolában is dolgozniuk kellett, az állandó utazás pedig sok energiát emésztett fel.¹⁰

A szakterület speciális problémáinak megvitatására 1896-ban javaslatot tett egy hitoktatói kongresszus összehívására. Azzal érvelt, hogy ez Nyugat-Európában bevett gyakorlat, és néhány évvel korábban, 1889-ben már Magyarországon is megkíséreltek megszervezni egy kongresszust.¹¹ A katolikus tanárok önszerveződési kísérletei azonban nem feltétlenül találkoztak a konzervatív egyházi hierarchia rokonszenvével, amely a hasonló érdekérvényesítési eszközöket nehezen tartotta összeegyeztethetőnek az egyház szellemiségével. 1896 februárjában a püspöki kar ülése is foglalkozott a kérdéssel, és a testület tagjai három fő kivételével megengedhetőnek tartották egy tanítói kongresszus megtartását. A többség arra az álláspont-ra helyezkedett, hogy „az eshetőleges veszélyeknek nem a kongresszustartás engedélyének megtagadásával, hanem a közvetlen befolyás érvényesítésével és éber ellenőrzéssel kell elejét vennünk”.¹²

Az Országos Katolikus Tanítóegylet így 1896 júliusában megtarthatta első nagygyűlését, amelynek keretében, mintegy hatvan fő részvételével, a katolikus hitoktatók is összegyűlhetnek. Gerely a tankönyvek reformjáról tartott előadást, kérve, hogy a püspöki kar gondoskodjon a tervezett új népiskolai tantervhez új hittankönyvekről is.¹³

A hitoktató már korábban elkezdett érdeklődni a kérdés elméleti vonatkozásai iránt, hiszen sok gondja akadt a tankönyvekkel.¹⁴ Munkája során nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy tanulmányozza a külföldi tapasztalatokat. Nyelvismeretének hála a német mellett a francia, belga, brit, amerikai és olasz hitoktatás viszonyait is megismerhette, és arra is lehetősége nyílt, hogy tanulmányutakat tegyen Németországba, Hollandiába és Belgiumba.¹⁵

A hazai iskolákban a 19. század végén a pedagógiai maximalizmus szelleme uralkodott, ami hatalmas terjedelmű és nehezen érthető nyelvezetet alkalmazó tankönyveket eredményezett. Ezekre általában a pedagógiai hatékonyság szempontjainak teljes figyelmen kívül hagyása volt jellemző.¹⁶

¹⁰ GERELY JÓZSEF: A hazai hitoktatás bajai és azok orvoslása. In: *Tanítatok!* 1896. február. 102–107. p.

¹¹ GERELY JÓZSEF: A katolikus hitoktatók kongresszusa. In: *Tanítatok!* 1896. április. 235. p.

¹² Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL.) Püspöki értekezetek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1896. február 27. 5. p.

¹³ Az országos katolikus tanítóegylet első nagygyűlése hitoktatói szakosztályának ülése. In: *Tanítatok!* 1896. július. 392. sz. 403–404. p.

¹⁴ Felelet „néhány kérdés”-re. In: *Egyházi Közlöny*, 1909. január 21. 44. p.

¹⁵ Részlet egy fölolvásásból, melyet a katolikus tanítók 1896-iki országos nagygyűlésen a népiskolai hittankönyvek kérdéséről tartott Gerely József, székesfővárosi hitoktató. H.n., é.n. [Bp., 1896.] (továbbiakban: GERELY, 1896.) 5. p.

¹⁶ JÁKI LÁSZLÓ: Mozaikok a tankönyvkritika történetéből. In: *Könyv és nevelés*, 2002. 4. sz. 51–60. p.

A tanárok így gyakran kénytelenek voltak megelégedni a hagyományos eljárással, vagyis az anyag lediktálásával és a meg nem értett szövegek szó szerinti bemagoltatásával.¹⁷

Gerely – a német katolikus pedagógiai szakirodalom szerzőire, köztük Milde bécsi érsekre¹⁸ hivatkozva – úgy vélte, hogy „ez a módszer teljesen elidegeníti a gyermeket a hittantól”, sőt, sok tanuló egyenesen retteg az ilyen óráktól. Tapasztalatai szerint a fővárosi iskolákban az számított általánosnak, hogy a tanár rövid magyarázat után számtalanszor kórusban mondatta el a tankönyvi szöveget, felső tagozatban pedig egyszerűen feladta leckének. Úgy vélte, hogy ez hosszabb távon nem maradhat fenn, hiszen a hitoktatás művészet, amelynek elsajátításához sok munka és felkészülés kell.¹⁹

Első célja a kisiskolás korosztálynak szóló tankönyv elkészítése lett, amely a *Kis Képes Biblia vagyis Az üdvösség története kis gyermekek számára* címmel jelent meg 1896-ban. Pedagógiai alapvetése szerint a gyermekekkel nehéz az elvont teológiai igazságok megismertetése, ebben az életkorban a szokásos, szigorúan elméleti katekizmusoktatás nem érheti el célját. Ezért azt javasolta, hogy az absztrakt teológiai tételeket konkretizált formában, a bibliai történetek segítségével tanítsák. Azzal érvelt, hogy a kutatások szerint az őskeresztény egyház is ezt a módszert követte. Óvott a diákok túlterhelésétől, és hangsúlyozta, hogy a tankönyv csak annyit tartalmazhat, amit átlagos képességű tanulókkal is alaposan át lehet venni. Az ideális tankönyv szerinte igazodik a korosztály képességeihez, könnyen tanulható, nem tartalmaz a tanároknak szóló magyarázatokat (azok a segédkönyvbe kerülnek), és anyaga összefüggő, befejezett egészet képez, amely egy év alatt megtanulható. A jó tankönyvet továbbá nagy betűkkel nyomtatják, a lényegét kiemelik, és kifejező, kidolgozott, világos, egyházas képekkel illusztrálják.²⁰ A képeknek a diákok motiválásában is kiemelt szerepet szánt: „Legyenek nagyok, tiszták és kifejezők, világosak, jellemzők és a szöveggel teljesen megegyezők. Az ilyen képek kimondhatatlan örömet okoznak a gyermekeknek és rendkívüli mértékben fokozzák a tanulási kedvet.”²¹

A tanítás módszereiről szintén határozott elképzelésekkel rendelkezett. Hangsúlyozta, hogy alapos előkészítésre van szükség, fel kell mérni, hogy a tanulók milyen előzetes ismeretekkel és világlátással rendelkeznek. „Nem

¹⁷ HORVÁTH MÁRTON: A magyar nevelés története. Bp., 1988. 307. p.

¹⁸ Vinzenz Eduard Milde (1777–1853), 1823-tól Leitmeritz püspöke, 1831-től Bécs érseke volt. Az első katolikus teoretikus, aki a pedagógia pszichológiai megalapozására törekedett. Pedagógiájára jelentős mértékben hatott a felvilágosodás szellemisége. Neveléstudományi műveit kivonatos formában hosszú ideig használták az egyházi és világi pedagógiai oktatásban.

¹⁹ GERELY JÓZSEF: A hazai hitoktatás bajai és azoknak orvoslása. (Folytatás.) In: *Tanításatok!* 1896. március. 171–173. p.

²⁰ GERELY, 1896. 2–4. p.

²¹ GERELY JÓZSEF: Rövid vezérkönyv a Kis Képes Biblia I–II. osztályú részének módszeres tanításához. Bp., 1898. (2. kiad.; továbbiakban: GERELY, 1898.) 13. p.

szabad a gyermek értelmébe ajtóstól berohannunk” – figyelmeztetett. Kérte, hogy az előadók az érthetőség kedvéért elvont főneves szerkezetek helyett igéket használjanak, szabadon, terjengőség nélkül, lassan és határozottan, hangosan, de nem kiabálva beszéljenek, mindig összhangban a tankönyv szövegével. Hangsúlyozta, hogy az előadott bibliai történeteket meg is kell értetni a diákokkal, még hozzá ismétlésekkel, a tanultak megbeszélésével, ellenőrző kérdések alkalmazásával. Úgy vélte, „ezek után már nyugodt öntudattal adhatjuk fel növendékeinknek a tárgyalt bibliai részt könyv nélkül való megtanulás végett. S a gyermek könnyen és örömmel fogja megtanulni, mert nem magol értelmetlenül”. Didaktikailag ezzel a folyamat végéhez érkezik, azonban Gerely kiemelte, hogy a lelkipásztori szempontból legfontosabb tennivaló még csak ezután következik. Az októnak ugyanis ki kellett fejtenie a megtanult történetek erkölcsi mondanivalóját, és rá kellett vezetnie diákjait, hogy hogyan lehet a tanulságokat a mindennapi életben is alkalmazni. Itt elsősorban az adott csoporthoz való teljes alkalmazkodásra, a tankönyvi sablonoktól való tartózkodás fontosságára hívta fel a figyelmet: „Az alkalmazás legyen természetes, hogy a gyermek minden erőltetés nélkül lássa annak vonatkozását saját külső és belső életéhez, cselekedeteihez és körülményeihez. Legyen továbbá gyakorlati, azaz ne általános, határozatlan, hanem a gyermek individualitásához, egyéni hajlamaihoz, kötelességeihez alkalmazott. [...] csak így érzi a gyermek magát találva, csak így látja, hogy a levont tanulság, a kapott oktatás különösen rá illik és neki szól.”²²

A konzervatív egyházi körök Gerely benyomása szerint nem fogadták lelkesedéssel ezeket a nézeteket. Sokan ellenkeztek azért, mert az újítások szerintük nem feleltek meg a tradíciónak, a bibliai történetek kiemelését protestáns ízünek érezték, vagy attól tartottak, hogy a katekézis oktatása háttérbe szorul.²³ A tankönyv azonban ennek ellenére sikert aratott, a hitoktatók és a kritikusok többnyire dicsérték, kiemelve a közérthető fogalmazást és nyelvezetének szép magyarságát. 1897. augusztus 5-én a hercegprímás kötelezővé tette használatát a főváros összes elemi iskolájában.²⁴ A könyvet még egy angol nyelvű szakmunka is ismertette, és úgy értékelte, hogy a feldolgozott anyag egyszerű, rövid és objektív bibliai történetté áll össze.²⁵

²² GERELY, 1898. 7–15. p.

²³ GERELY JÓZSEF: Az elemi népiskolák katolikus hittankönyveinek kérdése. In: *Tanítástok!* 1896. augusztus. 458. p.

²⁴ Felelet „néhány kérdés”-re. In: *Egyházi Közlöny*, 1909. január 21. 44. p.; *Katolikus Tanügy*, 1897. szeptember 10. 240. p.

²⁵ SPILLER, GUSTAV: Report on moral instruction (general and denominational) and on moral training in the schools of Austria, Belgium, the British Empire, China, Denmark, France, Germany, Holland, Hungary, Italy, Japan, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, and the U.S., with two introductory essays and an annotated bibliography of about 750 volumes. H. n., 1909. 248. p.

A könyv első kiadása 1896-ban jelent meg, az utolsó pedig 1947-ben. Született egy átdolgozása a görög katolikus diákok számára, és kiadták német, szlovák és vend nyelvű fordítását. Ez természetesen Gerely számára komoly anyagi sikert is jelentett. A *Kis Képes Biblia* kiadására a Szent István Társulattal 1899. június 24-én kötött szerződést, amely szerint az éves forgalom 10%-át kapta jutalékként. Ez átlagosan évente négyezer korona bevételt jelentett a számára.²⁶

A lapkiadó

Gerely a tankönyvírással szerzett tőkét a lapkiadás területén kamatoztatta, és néhány év alatt a hazai katolikus sajtó egyik meghatározó személyiségévé vált. Amellett, hogy rövid időre a *Magyar Szemlé*t is megszerezte, 1908-tól az *Új Lap* igazgató-főszerkesztője, valamint 1902-től haláláig a papok számára készülő *Egyházi Közlöny* tulajdonosa volt.²⁷

Ez a folyóirat ekkorra már a hazai papság egyik legfontosabb orgánusának számított, ami elsősorban a szerkesztőség újszerű szerepfelfogásának volt köszönhető. 1888-ban néhány fiatal klerikus hozta létre a „kollegiális érzés ápolására”, anyagi ügyeik védelmére, a társadalmi tömörülés elősegítésére. A nyílt önérvényesítési törekvések már önmagukban véve is újnak, szokatlanak számítottak a hazai egyházban, a lap szókimondó stílusa pedig kivívta az idősebb generáció néhány tagjának, „a diplomatikus simaság embereinek” nemtetszését. Steiner Fülöp,²⁸ a Szent István Társulat akkori alelnöke lépéseket tett a lap tulajdonosánál, aki megijedt, és beszüntetette a vállalkozást. A szerzők viszont újra megalapították a lapot, és még lelkesebben propagálták eszméiket a „csökönyös maradiság” ellen.²⁹ A lap szerkesztői és szerzői fontos szerepet játszottak új kezdeményezések elindításában, például a Katolikus Kör, a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete, a Katolikus Iskolaegyesület és a Hitoktatók Országos Egyesülete megalapításában.³⁰

Gerely József a folyóiratot 1902 augusztusában vette át. Vezetői felfogása azon alapult, hogy a „tiszta, magasan szárnyaló” koncepciót a gyakorlatban a „pedáns zord realizmus” eszközeivel kell megvalósítani. A kor katolikus publicistái gyakran hibáztatták a hívók körében élő „szalmaláng lelkesedést”, azt, hogy a közéletileg aktív katolikus az újonnan alapított egyesületeket vagy sajtótermékeket általában örömmel fogadta ugyan, de rendszeres támogatásukat már nem vállalta. Gerely maga is komolynak látta a problémát, ezért szerkesztőként azt vallotta: „lelkesdjünk s legyünk

²⁶ Budapest Főváros Levéltára. (továbbiakban BFL.) VII. 12. e. 1915-V (1) 00355. (= Gerely József végrendelete.) 4. p.

²⁷ GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. X. köt. Bp., 1992. 710–711. p.

²⁸ Steiner Fülöp (1839–1900): 1863-ban szentelték pappá, 1882-től nagyváradi kánonok, 1890-től székesfehérvári püspök volt.

²⁹ DEDEK CRESCENS LAJOS: Üdvöt testvéreinknek az Úrban! In: *Egyházi Közlöny*, 1913. január 3. 1–2. p.

³⁰ GERELY JÓZSEF: Jubileumkor. In: *Egyházi Közlöny*, 1913. január 3. 3–4. p. (továbbiakban: GERELY, 1913.)

optimisták, amikor szavalunk, de dolgozzunk rideg számokkal, számoljunk rideg szívekkel és tényekkel, legyünk pesszimisták, amikor megvalósítunk”.³¹

A 19. század vége a sajtó nagy átalakulását hozta Magyarországon. A korábbi véleményhirdető orgánumok helyét kezdte elfoglalni a professzionális üzletsajtó, amely az olvasók szubjektív hangvételű „tanítása” helyett a minél pontosabb és gyorsabb tájékoztatást, a fogyasztói igények kiszolgálását helyezte előtérbe. Ebben a versenyben pedig a többnyire elavult módszerekkel dolgozó katolikus lapok, amelyek gyakran megmaradtak a műkedvelő vállalkozások színvonalán, óhatatlanul lemaradtak.³²

Gerely ezzel szemben jól érezhetően arra törekedett, hogy minőségi terméket előállítva szolgálja ki potenciális olvasótáborának igényeit. Szakmai hitvallása szerint „a szerkesztő legyen személytelen, legyen láthatatlan, mint a színpadi rendező s a lapot ne orgánumnak tekintse, amelyen keresztül sajtómagát, alanyiságát feltárja olvasóinak”. Az aktualitásra kiemelt hangsúlyt helyezett, ezért általában – a nagy újságok gyakorlatához hasonlóan – közvetlenül a nyomdába küldés előtt tartotta a lapzártát, amely „persze éjjeli munkával, nyakrafőre” történt. A siker további fontos feltételének látta, hogy az *Egyházi Közlöny* állandó színvonalon dolgozzon, ezért – a katolikus sajtó gyakorlatával szemben, amely természetesnek vélte az elhivatottságból végzett ingyenmunkát – honorálta is szerzőit.³³ A lap legfőbb erősségének a nemzetközi hírek rovata számított. A szerkesztőség rendszeresen kapott adatokat a munkatársak külföldön élő barátaitól, a hírek többsége viszont a nagy nemzetközi lapokból származott. A fontosabb nyugati nyelvekből, sőt, akár skandináv lapokból is fordítottak cikkeket, így eltekinthettek a Magyarországon „még tudományos téren is szinte megrögzött rossz szokástól, hogy mindent német közvetítéssel és német szemüvegen át nézünk, még pedig rendesen akkor, amikor az a dolog már régen idejét múlta”.³⁴

Ha kézbe vesszük az *Egyházi Közlöny*t, azonnal szembetűnik a hirdetések magas aránya, ami arra mutat, hogy az – a katolikus kiadványok jelentős részével ellentétben – jól alkalmazkodott a sajtópiac üzleti kihívásaihoz. 1909-ben évi tiszta jövedelme tízezer korona volt, minimális eladási értékét pedig negyvenezer koronára becsülték.³⁵ A lapot még az antiklerikális propaganda egyik hazai vezetője, Faber Oszkár³⁶ is jól szerkesztett, „korunk szellemét megértő”³⁷ orgánumnak tartotta.

³¹ GERELY, 1913. 5. p.

³² A katolikus sajtó korabeli helyzetéről ld.: DERSI TAMÁS: *A századvég katolikus sajtója*. (Irodalomtörténeti füzetek, 81.) Bp., 1973.

³³ GERELY, 1913. 5. p.

³⁴ GÉRESI VENDEL: „Az egyetemes egyház” rovatáról. In: *Egyházi Közlöny*, 1913. január 3. 8. p.

³⁵ BFL. VII. 12. e. 1915-V(1)00355. 3. p.

³⁶ Faber Oszkár (1879–1945): szerzetesnövendékként kezdte pályáját, ám 1902-ben kivált a piarista rendből, majd csatlakozott a szociáldemokratákhoz. Antiklerikális

Gerely ennek ellenére nem volt elégedett az elért eredményekkel, és a rá jellemző csípős modorban arról panaszkodott, „a magyar papságnak legalább fele még arra az újságra sem fizetne elő, amelyet Szent Pál szerkesztene.”³⁸ Határozott elképzelésekkel rendelkezett arról, hogy milyen lépések szükségesek a sajtó színvonalának javításához, például szót emelt egy katolikus könyvatos tudósító beindításért, amely javította volna a lapok hírszolgálatát. Kollégái helyeselték a felvetést, okos vállalkozásnak minősítették, megindítására mégsem mert vállalkozni senki. Maga az indítványozó sem, mert tisztában volt vele, „hogyan egy embernek és kis anyagi eszközökkel ilyesmire vállalkozni: kész fiaskó”.³⁹

A közszereplő

Gerely ezért elkezdte annak a módját keresni, hogy hogyan lehetne a katolikusokat rábírní az egyházi sajtótermékek olvasására. Ebben feltehetően a nemzetközi példák is erőteljesen befolyásolták. 1905 augusztusában például francia katolikusok egy csoportja megalakította a Presse Regionale társaságot, amely minden egyházmegyében lapokat kívánt indítani.⁴⁰ 1905-ben az osztrák katolikus nagygyűlés fő témája a helyi egyházi sajtó helyzete volt, amely a magyarhoz nagyon hasonló gondokkal küzdött: a tőke, az üzleti szemlélet és a szakmai hozzáértés hiányával, a pártsajtó jelleggel és a viszonylag alacsony olvasottsággal.⁴¹ A változtatás érdekében új egyesületet hoztak létre, a Piusvereint, amely anyagi támogatás gyűjtésével és a propaganda eszközeivel járult hozzá az egyházi sajtó megerősödéséhez.⁴²

Magyarországon volt már egy szervezet, amely hasonló kérdésekkel is foglalkozott: az 1896-ban alapított Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete.⁴³ Gerely azonban arra a belátásra jutott, hogy a katolikus sajtó felvirágoztatása „nem lehet egy írókból és hírlapírókból álló céhbéli tömörülés programjának *kiegészítő* része”.⁴⁴ (Kiemelés az eredetiben.) A Pázmány Egyesület 1906. június 10-én Székesfehérvárott tartotta

propagandatevékenysége miatt 1918-ban 4 évi fegyházra ítélték. A Tanácsköztársaság idején az egyházi vagyon államosításával foglalkozó Vallásügyi Likvidáló Bizottság vezetője volt.

³⁷ FABER OSZKÁR: A klerikális veszély. Bp., 1911. 17. p.

³⁸ GERELY, 1913. 5. p.

³⁹ M. E.: A magyar katolikus napisajtó jelene és jövője. In: *Katholikus Szemle*, 1907. 955. p.

⁴⁰ Periodical Literature (France). In: *The Catholic Encyclopaedia*. Vol. 12. New York, 1911. 675. p.

⁴¹ Periodical Literature (Austria). In: Uo. 670. p.

⁴² LEISCHING, PETER: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. In: *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918*. Hrsg.: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter. Band IV. Wien, 1985. 206–214. p.

⁴³ KLESTENITZ TIBOR: A katolikus újságírók önszerveződése: az Országos Pázmány Egyesület a dualizmus korában. In: *Ahogy mi látjuk*. Főszerk.: Gergely Jenő. Bp., 2007. 115. p.

⁴⁴ BURKA KELEMEN: Buttykay P. Antal O. F. M. (1875–1940). Pápa, 1941. 108. p.

vándorgyűlését, amelyen megvitatták egy sajtótámogató egyesület létrehozásának a gondolatát. A terv kidolgozására Gerely vezetésével különbizottságot hívtak életre, amely a budapesti országos katolikus nagygyűlésen terjesztette be jelentését.⁴⁵

Az 1900 óta évente – német mintára – megrendezett gyűlések a magyar katolikus közélet legjelentősebb eseményei voltak, amelyek elsősorban a hazai katolicizmus egységét és támogatottságát voltak hivatottak demonstrálni a nyilvánosság előtt. Az ünnepélyes karakterű nyilvános ülések mellett szakosztályi tanácskozások is zajlottak, ahol a szakértő szónokok az aktuális problémákról is szót ejtettek, és igyekeztek programot adni, jövőképet mutatni a résztvevők számára.⁴⁶

Az évtized közepére a gyűléseknek már kialakult koreográfiája volt, amelyet azonban Gerely nem tartott célravezetőnek, mert úgy vélte, hogy a gyűlések nem szolgálják ki megfelelően a célközönség igényeit. Szerinte ezért „nagyobb érvényesülést kellene juttatni a beszédekben a népszerű stílusnak és eszmekörnek, valamivel kevesebb beszédet kellene illeszteni a tárgysorozatba; végül bizonyos gondolati egységgel kellene fölépíteni ezt a programot”. Arra hívta fel a figyelmet, hogy az első nap ünnepélyes megnyitó eseményein az „egyszerű falusi nép” nagy számban jelenik meg, így ilyenkor ajánlott a közérthető hangvétel. A következő napokon viszont a létszám rendszeresen lepad, többnyire csak a papság és az értelmiség van jelen, ezért ilyenkor van helye a „magasabb eszmekörnek”. A program szelölősebbé tételét szintén gyakorlati megfontolásokból ajánlotta, hiszen tisztában volt vele, hogy a nagyrészt vidékről érkező közönség némi szabadidőre is igényt tart, vásárolni, nézelődni akar, ha pedig nincs ideje, akkor nyilván szakít magának, ezért megcsappan az ülések hallgatottsága. Utolsó javaslata a túlzott tematikai sokszínűség visszanyesésére vonatkozott. Úgy vélte, hogy a nagygyűlések nagyobb közéleti hatást érnének el, ha a szónoklatokat egyetlen időszerű központi téma köré fűznék fel, és a gyűlések így „megszűnnének a vegyes felvágotthoz hasonlítani”. Ilyen témának látta például az iskola, a sajtó, a házasság ügyét, a szociális kérdést, a szekularizációt, a modern erkölcsöket, a karitást vagy az egyház és az állam viszonyát.⁴⁷ Ez a javaslata végül csak az 1930-as években valósult meg, amikor az Actio Catholica vette át a gyűlések szervezését.⁴⁸

⁴⁵ Katholikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének évi jelentése. Bp., 1907. 8–9. p.

⁴⁶ A témára vonatkozó fontosabb szakirodalom: ADRIÁNYI, GABRIEL: Fünffzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte, 1895–1945. Mainz, 1974. 42–52. p., 81–90. p.; GERELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945. Bp., 1997. 124–130. p.; SZÖGI LÁSZLÓ: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1992. 509–512. p.

⁴⁷ LY [GERELY JÓZSEF]: A szegedi nagygyűlés. In: *Egyházi Közöny*, 1909. szeptember 3. 416–417. p.

⁴⁸ A szervezetről részletesen ld.: GIANONE ANDRÁS: Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932–1948. Bp., 2010.

Gerely az 1906-os nagygyűlés kulturális szakosztályának ülésén kapott szót. Beszéde már a megszokottnál nyíltabb, erőteljesebb hangvétel miatt is feltűnést kelthetett. Igen jellemző stílusára, hogy bevezetőjében leszögezte: arra készül, hogy „ez a pár szó kemény legyen, kemény, mint az igazság, mely betöri a fejet.” Hallgatóságát a katolikus közélet egyik alapvető problémájával, a szép szavak és a cselekvés elmaradásának kettősségével szembesítette, és elrettentő példaként arról beszélt, hogy ismer egy papot, aki határos beszédek tart a liberális sajtó „veszélyeiről”, ám otthona magányában maga is inkább *Pester Lloyd*-ot olvas. Az egyházi sajtó fellendítését egy nagy kezdőadomány útján tartotta volna elképzelhetőnek, azonban ennek megszerzésére nem látott reális esélyt. A Piusverein magyarországi megalapítását szintén nem látta kivitelezhetőnek. Úgy vélte, hogy kezdetben csak egy szerény sajtópártoló iroda felállítása lehet reális cél.⁴⁹

A nagygyűlés ezután megbízta őt, hogy tanulmányozza a nyugat-európai sajtópártolás tapasztalatait, és ennek alapján tegyen megoldási javaslatot. Erre a következő országos nagygyűlésen került sor Pécsen. Gerely itt arra hívta fel hallgatóságának figyelmét, hogy a világ 270 millió katolikusa közül legfeljebb hárommillió fizet elő egyházi lapokra. A jó példának Németországot tartotta, ahol 18 millió hívó a katolikus lapok 650–750 ezer példányára fizetett elő, Magyarországon viszont a 10 millió katolikus 6 napilap 30–35 ezer példányát vette meg rendszeresen. Arra figyelmeztetett, hogy a prédikáló pap nem tud akkora tömegeket elérni, mint akár egyetlen újság. Ezért úgy vélte, hogy az egyházi lapok terjesztését sürgősen meg kell szervezni, amit egyenesen katolikus közmunkának, népmisszióknak nevezett.⁵⁰

A visszaemlékezések szerint Gerely javaslata hatalmas sikert aratott: „a pécsi kongresszuson elemi erővel tört ki annak az érzete, hogy minden igyekezetünk hiábavaló [...] míg erős, olvasott, versenyképes kath. sajtónk nem lesz”⁵¹ – írta egy kortárs. A fellelkesült résztvevők gyűjtést kezdtek a sajtó megsegítésére, és a helyszínen 4500 korona jött össze.⁵²

A sajtó ügye a korábbi nagygyűléseken is szerepelt, azonban hasonló reakciót egyetlen előadó sem volt képes kiváltani. Ezt egy szerző azzal magyarázta, hogy „az eddigi szónokok nem ismerték a helyzetet, vagy ha ismerték, nem merték leplezetlenül hallgatóik elé tárni. Hamis színekkel dolgoztak”. Gerely viszont „leküzdötte az álszemérmert és leplezetlen őszinteséggel tárta föl a helyzetet. És íme, a jelenlevő hallgatóság nem tért egyszerűen napirendre a hallottak fölött, hanem zsebébe nyúlt”.⁵³ Hasonlóan vélekedett fellépésének hatásáról Faber Oszkár, a kor „egyszemélyes antiklerikális sajtóközpontja” is. Faber határkőnek érezte 1907. november 4-

⁴⁹ *Alkotmány*, 1906. szeptember 26. 15–16. p.

⁵⁰ *Alkotmány*, 1907. augusztus 28. 6–7. p.

⁵¹ *Új Lap*, 1907. 198. sz. 1. p.

⁵² BUTTYKAY ANTAL: Gerely József emlékezete. In: Uő: *Beszédek és írások*. Sajtó alá rend.: Burka Kelemen. IV. köt. Bp., 1942. 195. p.

⁵³ M. E.: A magyar katolikus napisajtó jelene és jövője. In: *Katholikus Szemle*, 1907. 948. p.

ét,⁵⁴ amikor a pécsi nagygyűlés határozatának értelmében megalakult a Katolikus Sajtóegyesület.

Az új szervezet főtáskára Gerely József lett. Az egyesület hivatása a katolikus sajtó versenyképességének javítása volt, a cél érdekében gyűlések tartását, a „jó irányú” lapok támogatását, olvasóköri, népkönyvtárak alapítását tervezték.⁵⁵ A Katolikus Sajtóegyesület a következő években rendszeresen megszervezte a templomi gyűjtéseket, és adományával lehetővé tette, hogy számos katolikus lap, elsősorban a Gerely által szerkesztett *Új Lap*, jelentősen növelhesse példányszámát.⁵⁶

A debattőr

Gerely szereplése, újszerű módszerei, szókimondó beszédei – és sikerei számos ellentétet gerjesztettek a klérus és a katolikus zsurnaliszták körében. Jól mutatja ezt a Cziklay Lajos újságíró⁵⁷ és Gerely között kirobbant polémia. Cziklay 1908-ban adta ki *A maffia* című röpiratát, amelyet az ország valamennyi plébániájára eljuttatott.⁵⁸ A pamfletben a szerző közéleti kudarcaiért papok és újságírók egy csoportját, a „maffiát” tette felelőssé, Gerelyt pedig „papi ruhába bújtatott börziánér”-ként jellemezte, aki mindenben csak saját anyagi érdekeit keresi, ezért még attól sem riad vissza, hogy pap létére perzsaszónyegekkal kereskedjen.⁵⁹

Gerely a támadásra hasonlóan vehemens hangvételű cikkben válaszolt, amelyben számos bizalmas információt osztott meg az ehhez egyáltalán nem szokott katolikus olvasóközönséggel. Áldozatként állította be önmagát: aki a közügyekért mer dolgozni, az állandó gyanúsításoknak teszi ki magát – írta. Cziklayt azzal vádolta meg, hogy a Budapesti Újságíró Egyesület alelnökeként nem tudott elszámolni a rá bízott pénzekkel, és csak az mentette meg, hogy végül egy püspök húszezer korona fizetési kötelezettséget vállalt magára. Azt is leírta, hogy 1907-ben Cziklay megirigyelte tőle a pécsi nagygyűlési beszédével aratott sikert, ezért lobbizásba kezdett, hogy a Katolikus Sajtóegyesület a Pázmány Egyesület védőszárnyai alatt jöjjön létre, mert arra számított, hogy így ő lehet az új szervezet tényleges vezetője. Cziklay szerint Prohászka Ottokárnál is igyekezett őt lejártni, és azt híresztelte, hogy a püspökök nem látnák őt szívesen a Sajtóegyesület élén.

⁵⁴ HEVERDLE LÁSZLÓ: A Martinovics-páholy antiklerikális sajtópolitikája. In: *Magyar Könyvszemle*, 1983. 2. sz. 140–141. p.

⁵⁵ GERELY JÓZSEF: A katolikus sajtó-pártolás országos szervezése. Bp., 1907. 33. p.

⁵⁶ A szervezetről részletesen: KLESTENITZ TIBOR: A „sajtóapostolok.” A Katolikus Sajtóegyesület és a katolikus egyházi elit oszloposodási törekvései a századfordulón. In: *Századvég*, 2005. 2. sz. 129–160. p.

⁵⁷ Cziklay Lajos (1852–1927): jogász, író, újságíró, a *Magyar Állam* című katolikus napilap munkatársa.

⁵⁸ CZIKLAY LAJOS: Nyilatkozat. In: *Egyházi Közlöny*, 1913. január 31. 5. p. (továbbiakban: CZIKLAY, 1913.)

⁵⁹ GERELY JÓZSEF: A nagy Galeotto. In: *Egyházi Közlöny*, 1909. január 15. 28–29. p. (továbbiakban: GERELY, 1909.)

Gerely azt viszont elismerte, hogy valóban szereti a műipari tárgyakat és a perzsaszőnyegeket, sőt, azt is, hogy van belőlük néhány kétszobás apró lakásában (1909-ben kelt végrendelete szerint egyébként 16 darab kisebb-nagyobb szőnyege volt⁶⁰), de hangsúlyozta, hogy keményen megdolgozik a pénzéért, és esténként két gramm brómot kell bevennie, ha aludni akar. Úgy vélte, hogy Cziklay valójában azért haragudott meg rá, mert nem közölte frissen érettségizett fiának középszerű írását az *Egyházi Közlöny*-ben.⁶¹ Gerely sajtópert is indított, az eljárás azonban nagyon elhúzódott. Az ügy végül 1913 januárjában, Cziklay Lajos bocsánatkérő nyilatkozatával zárult le.⁶²

Gerely sok irigyre tett szert tankönyvének sikere és az ebből származó jövedelme miatt. Ráadásul közreműködött két bibliai díszmunkának, a *Miatyánk könyvének* és a *Jézus életének* kiadásában is, amelyek „kiállítasuk pazarságával s tartalmuk előkelő színvonalával” nagy közönségsikert arattak. A *Miatyánk könyvét* öt idegen nyelven is kiadták.⁶³ A vaknyomásos aranyozott díszkötésű, gazdagon illusztrált albumok valószínűleg szintén jelentős hasznot hajthattak – tovább növelve riválisainak ellenszenvét.

Gerely nyilvánvalóan tisztában volt ezzel. „Másnál, legyen az püspök, egyetemi tanár vagy káplán, kiváló elismerésre méltó dolog, ha könyvet ír, vagy lapot ad ki, ha én teszem, akkor [...] »gseftelek«”⁶⁴ – írta. A tankönyvszerzők közül fő ellenlábásának Pokorny Emánuel⁶⁵ számított, aki mindent megtett azért, hogy a *Kis Képes Bibliát* kiszorítsa a használatból, saját munkája viszont nem volt népszerű a hitoktatók körében. Mivel Pokorny mindig azt hangoztatta, hogy tankönyveinek hasznát közcélokra fordítja,⁶⁶ ezért 1909 januárjában Gerely bejelentette, hogy a *Kis Képes Biblia* jogdíját a Katolikus Sajtóegyesület javára ajánlja fel.⁶⁷ (Azt nem hozta nyilvánosságra, hogy ez csak a Budapesten eladott könyvekre vonatkozott, az ország többi részén terjesztett kötetekre nem.)⁶⁸

A konfliktusok mélyén azonban az egyszerű irigységen kívül egy mélyebb ok is meghúzódhatott, ahogyan arra egy másik polémia rávilágít. Ennek előzményét az jelentette, hogy 1905 júliusában megjelent egy új egyházi szaklap, a *Papok Lapja*. Ennek szerkesztősége már az induláskor bejelentette, hogy a lap tiszta jövedelmének a felét a létrehozandó Katolikus Papok Otthona alapjának fogják adományozni.⁶⁹

⁶⁰ BFL. VII. 12. e. 1915-V(1)00355. 7. p.

⁶¹ GERELY, 1909. 28–31. p.

⁶² CZIKLAY, 1913. 5. p.

⁶³ HIVATAL, 1915. 418. p.

⁶⁴ GERELY, 1909. 31. p.

⁶⁵ Pokorny Emánuel (1860–1939) 1883-ban szentelték pappá, 1884-től Budapesten hitoktató, majd főgimnáziumi igazgató, nép- és középiskolai hittankönyvek szerzője, a katekézis-tanítás elméleti problémáinak szakértője.

⁶⁶ *Katolikus Nevelés*, 1907. szeptember 20. 335. p.

⁶⁷ Felelet „néhány kérdés”-re. In: *Egyházi Közlöny*, 1909. január 21. 48. p.

⁶⁸ BFL VII. 12. e. 1915-V(1)00355. 4. p.

⁶⁹ FONYÓ PÁL GYULA: Zászlóbontás. In: *Papok Lapja*, 1905. július 27. 2. p.

Néhány nappal később a népszerű újságíró, Tóth Béla⁷⁰ új írást jelentett meg a *Pesti Hírlap*ban. Tóth szerint eredetileg nagy örömmel fogadta, hogy az *Egyházi Közlöny* szerkesztését 1902-ben Gerely vette át, mert úgy vélte, hogy a közlöny jó kezekbe került. Azonban a remények véleménye szerint nem igazolódtak, mert a lap elkezdett rendszeresen antiszemita cikkeket közölni, amit ő nyilvánosan is elítélt. Ezután, 1904 szeptemberében kapott levelet egy tekintélyesnek mondott, de meg nem nevezett tudós klerikustól. Ez állítólag arról tudósította, hogy Gerely munkatársainak többségével együtt megkeresztelkedett zsidó, akik klerikusok lettek, „de mivel a komoly egyházi pályán boldogulni nem tudnak – mivel ott inter alia dolgozni kell – ezt a kényelmes kis mesterséget folytatják: antiszemitaságot nyomtatnak ki ama papok számára, akikről azt hiszik, hogy az ilyen lelki táplálék kell nekik”.⁷¹

Gerely már másnap sajtónyilatkozatot tett, közölve, hogy bárkinek kész megmutatni születése hetében kelt keresztlevelét, ahogyan római katolikus szüleinek iratait is.⁷² (Egyes kortársak azonban úgy tudták, hogy szülei zsidó származásúak voltak, ahogyan azt Prohászka Ottokár megjegyezte naplójában,⁷³ és csak később katolizáltak.) Tóth Béla másik állítását azonban, azt, hogy az *Egyházi Közlöny* antiszemita cikkeket is közöl, Gerely egyáltalán nem cáfolta, sőt, hosszadalmas fejtegetésekbe bonyolódva próbálta meg igazolni ennek a szerkesztői gyakorlatnak a „jogosságát”. Nyilatkozata szerint „az Egyházi Közlöny nem tegnap óta antiszemita. Sohasem köpködtünk, sohasem támadtunk durván, gyűlölettel a zsidóságra. De nem is szűntünk meg egy percre sem lapunk színvonalához illő hangon és módon fejtegetni a zsidóság jellemvonásait, kimutatni a belőlük áradó destruktív elemet, hangsúlyozni térfoglalásuknak veszedelmességét, hatalmuknak aggasztó erősödését, világnézetüknek nihilizmusát.” Úgy vélte, hogy a *Papok Lapja* megjelenése és a Tóth Béla által írt cikk egy lejárató hadjárat részét képezte. Erre az adott volna okot, hogy néhány hónappal korábban az *Egyházi Közlöny* „leleplezte” a zsidó tulajdonosok kezében lévő Órangyal műipari intézetet, amely állítólag a hazai vásárlókat megtévesztve, Bécsben gyártott kegytárgyakat adott el magyar áruként. Ez, ismerve az 1905-ös képviseléválasztás nyomán kirobbant közjogi válság és az erősödő osztrák-ellenesség hatásait, amely az osztrák áruk bojkottját követelő Tulipán-mozgalom létrejöttéhez is elvezetett, különösen súlyos vádnak számíthatott ekkoriban. Gerely szerint a leleplező cikket követően a nyugati műkereskedelem mögött álló érdekcsoportok körlevelek ezreit küldték szét az *Egyházi Közlöny* ellen. A *Papok Lapja* kiadását szintén egy képke-

⁷⁰ Tóth Béla (1857–1907) író, újságíró, filológus, művelődéstörténész, különösen jelentős munkássága a magyar aforizmák és szállóigék összegyűjtése terén.

⁷¹ Esti levél. A magam ügyében. In: *Pesti Hírlap*, 1905. augusztus 1. 7. p.

⁷² GERELY JÓZSEF: Nyilatkozat. In: *Alkotmány*, 1905. augusztus 2. 5. p.

⁷³ Prohászka-napló, 1997. 394. p.

reskedő vállalat, a Szent László Műintézet finanszírozta.⁷⁴ A polémia hamarosan jogi útra terelődött.⁷⁵

A vitába a *Papok Lapja* szerkesztője, Fonyó Pál Gyula⁷⁶ is bekapcsolódott, és nyilatkozatot tett arról, hogy nem célja az *Egyházi Közlönnyel* való konkurálás. Kiemelte, hogy lapja önálló vállalkozás, nincs köze a Szent László Műintézethez.⁷⁷ Egy másik klerikus szintén védelmébe vette a *Papok Lapját* és a műintézetet, amely szerinte 30–40 budapesti katolikus nőnek adott munkát, nem magyar pénzt vitt külföldre, hanem az alapító pénzét hozta haza.⁷⁸

Az azonban, hogy a *Papok Lapja* mögött valóban a Szent László Műintézet állt, két forrásból is kiderül. Egyrészt Gerely beszámol arról, hogy Szendery Mihály, az intézet tulajdonosa május 11-én levélben megírta neki, hogy új katolikus lapot alapít, mert a régiek nem hajlandóak nyilvánosságot adni közleményeinek.⁷⁹ Ezt maga Szendery is megerősítette, amikor tényként írt arról, hogy Gerely felkereste őt, és arra kérte, hogy álljon el a *Papok Lapjának* megjelentetésétől.⁸⁰ Fonyó Pál viszont ragaszkodott ahhoz, hogy lapját független vállalkozás adja ki, Gerelyt pedig „revolverzsurnalisztának” bélyegezte, akivel nem kell foglalkozni, és azt ígérte, hogy *Legyen világosság* címmel dokumentumgyűjteményt ad ki, amely felfedi az igazat.⁸¹ Erre azonban tudomásom szerint nem került sor. A Gerely és a *Papok Lapja* körüli érdekcsoport küzdelme végül előbbi győzelmével ért véget. A konkurens hetilap két év után kénytelen volt beszüntetni a megjelenést. 1907 márciusában pedig a püspöki kar hivatalosan kimondta, hogy nem támogatja a Szent László Intézet működését.⁸²

A botrány megmutatja, hogy a Gerely Józseffel szemben jelentkező ellenérzések mélyén egy elterjedt antiszemita sztereotípiát is megfigyelhetők, amely szerint „a zsidók” mindenben csak az anyagi haszonszerzés lehetőségét keresik. Ellenfelei valószínűleg a származására utaló pletykák miatt címkézhatték előszeretettel „börziánernek”, célozhattak műgyűjtő-

⁷⁴ „A magam ügyében.” In: *Egyházi Közlöny*, 1905. augusztus 4. 487–488. p.

⁷⁵ Tóth Béla becsületsértés miatt feljelentette Gerelyt, aki azonnal vizontkeresetet nyújtott be. Az eljárás Tóth halála miatt félbeszakadt, ítélet nem született. EPL. Cat. 60/4262-1907. Bírósági végzés: 1907. július 6.

⁷⁶ Fonyó Pál Gyula (1847–1911) 1871-ben szentelték pappá, majd a kalocsai főegyház-megyében működött klerikusként és hittanárként, tanítóegyleteket és legényegyleteket szervezett, hittankönyveket írt, katolikus lapok publicistája volt.

⁷⁷ FONYÓ PÁL GYULA: Válasz az Egyházi Közlöny és egyéb támadó lapok tisztelt szerkesztőinek. In: *Papok Lapja*, 1905. augusztus 10. 5. p.

⁷⁸ DVORZSÁK JÁNOS: Válasz az Egyházi Közlöny és egyéb támadó lapok tisztelt szerkesztőinek. In: *Papok Lapja*, 1905. augusztus 10. 4. p.

⁷⁹ A „Papok Lapja” dolgában. In: *Egyházi Közlöny*, 1905. augusztus 11. 503. p.

⁸⁰ SZENDERY MIHÁLY: Nyilatkozat. In: *Papok Lapja*, 1905. augusztus 10. 5. p.

⁸¹ FONYÓ PÁL: Komplot és gyanúsítás. In: *Papok Lapja*, 1905. augusztus 17. 4. p.

⁸² EPL. Püspöki tanácskozáások jegyzőkönyvei és nyomtatványai. 1907. március 14.

szenvedélyére, és ezért vádolták az általa vezetett Katolikus Sajtóegyesületet azzal, hogy „megbízhatatlan” a pénzkezelési gyakorlata.⁸³

Talán ezek a hatások is hozzájárultak ahhoz a változáshoz, amely Gerely gondolkodásában (vagy legalábbis publicisztikájában) lejátszódott. 1896-ban egy pedagógiai dolgozatában arról írt, hogy a hittanárnak mindig bizalmatlannak kell lennie a kisgyermek felfogóképességével szemben, és ennek bizonyítására beszámolt egy iskolai tapasztalatáról. Eszerint a felebaráti szeretet parancsát tanítva többször elmondatta a gyermekekkel: „Felebarátunk minden ember kivétel nélkül”. Ezután, ellenőrzésként megkérdezte, hogy felebarátunk-e a zsidó is, mire tanítványai kórusban azt válaszolták, hogy nem.⁸⁴ A kisgyermek intoleranciáját tehát ekkoriban a gyenge ítélőképesség jelének ítélte, és ennek nyilvánosan, egy lap hasábjain is hangot adott. Hamarosán azonban elindult felemelkedése és meggazdagodása, ami számos irigyet szült. Ezután elérkezett az az időszak, amire később úgy emlékezett, hogy ellenfeleire tekintettel állandóan zsebében hordta keresztlevelét,⁸⁵ hogy aztán az *Egyházi Közlöny* szerkesztőjeként – ahogyan már láthattuk – öntudatos antiszemitanak nyilvánítsa magát.

1914 januárjában Prohászka Ottokár arról írt naplójában, hogy a *Dialmas Világnézet* című kötetéről beszélgetett egykori tanítványával. Gerely Józsefnek az tűnt fel a könyvben, „hogy írójának nem voltak szenvedélyes problémái; a hit ütközéseit átélhette, de az élet, a vér, a társadalom nem ütközött benne; e részben elzárt öbölben élt”. Ahogyan a püspök megjegyezte, Gerelynek viszont bőven kijutott az ütközésekből.⁸⁶ 1914 őszén, tehát mindössze 43 éves korában – kollégája szavai szerint – a túlfeszített munka „megbontotta idegrendszerét”. Betegségéből nem volt képes felépülni, 1915 szeptemberében, hosszú szenvedést követően halt meg.⁸⁷

* * *

A bemutatott források alapján úgy látszik, hogy Gerely József karrierje kétféleképpen is értelmezhető. Ha saját írásait olvasgatjuk, akkor az egyháziasság szempontjait érvényesítő pap képe bontakozik ki előttünk, aki a modernitás kihívásaihoz alkalmazkodva, újszerű terepen, a tankönyvkiadás, lapszerkesztés, sajtópártolás, közszereplés eszközeivel lép fel egyháza érdekeiért. Ellenlábásainak véleményét tanulmányozva ugyanakkor egy jó érzékkel megáldott üzletembert láthatunk, aki időben felismeri a piaci réseket, és azzal, hogy elsőként, nagy munkabefektetéssel, innovatív mód-

⁸³ *Alkotmány*, 1908. szeptember 14. 13. p.

⁸⁴ GERELY JÓZSEF: A hazai hitoktatás bajai és azoknak orvoslása. (Folytatás.) In: *Tanítások!* 1896. március. 171. p.

⁸⁵ GERELY, 1909. 32. p.

⁸⁶ PROHÁSZKA OTTOKÁR: Soliloquia. I. Sajtó alá rend.: Schütz Antal. Bp., 1929. (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái, XXIII.) 259. p.

⁸⁷ HIVATAL, 1915. 417., 419. p.

szerekkel, jó minőségű árut előállítva elégíti ki az igényeket, ahogyan az a *Kis Képes Biblia* esetében történt, jelentős anyagi haszonra tesz szert.

A kétféle beállítás azonban nem áll feltétlenül ellentmondásban egymással, hiszen úgy is küzdhet valaki elkötelezetten egy adott eszméért, hogy közben tekintettel van saját érdekeire. Ez a felfogás ugyanakkor nem volt teljesen általános a 20. század elejének hazai klérusában, amely a gyakorlatban nem mindig ismerte el a „méltó a munkás az ő bérére” tanításának igazságát. Gerely tehát azzal, hogy komolyan vette a katolicizmus XIII. Leó által hirdetett társadalmi programját, amely a hívekkel folytatott kommunikáció megújítását célozta meg, majd pedig learatta munkájának gyümölcsseit, elszigetelte magát a hazai egyházi társadalomban. Itt hagyományosan a formális hierarchiához való tartozás, a nagypréposti, püspöki kinevezés elérése jelentette az igazi presztízst. Ezen kívül a tudományos pálya vagy az országgyűlési képviselőség hozhatott még elismerést, másfajta karrier-utakon viszont szinte lehetetlen volt az egyházi elit részévé válni.⁸⁸

⁸⁸ Erről részletesen ld.: GERGELY JENŐ: A katolikus egyházi elit a századfordulón. In: *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Szerk.: Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina. Bp., 2010. 200. p.*